

Vergaderjaar 2011–2012

31 571

Voorstel van wet van het lid Thieme tot wijziging van de Gezondheids- en welzijnswet voor dieren in verband met het invoeren van een verplichte voorafgaande bedwelming bij ritueel slachten

B

VOORLOPIG VERSLAG VAN DE VASTE COMMISSIE VOOR ECONOMISCHE ZAKEN, LANDBOUW EN INNOVATIE¹

Vastgesteld 1 november 2011

Het voorbereidend onderzoek van dit wetsvoorstel geeft de commissie aanleiding tot het maken van de volgende opmerkingen en het stellen van de volgende vragen aan de initiatiefneemster en aan de regering.

Inleiding

De leden van de **VVD**-fractie hebben met gemengde gevoelens kennis genomen van het wetsvoorstel. Zij vragen zich af of het nodig was zo overhaast met een initiatiefwetsvoorstel te komen, nu er nog altijd een toezegging van de regering ligt met joodse en islamitische vertegenwoordigende groeperingen te spreken over de vraag hoe het recht op ritueel slachten te verbinden met zoveel mogelijk maatregelen ten behoeve van het dierenwelzijn. Nu worden deze organisaties overvallen met een initiatief uit de Tweede Kamer. De leden van de VVD-fractie stellen de algemene vraag waarom de initiatiefneemster niet gewacht heeft op de uitkomst van dit overleg? Over specifieke aspecten van het wetsvoorstel hebben deze leden nog een aantal vragen.

De leden van de fractie van de **PvdA** hebben met belangstelling kennis genomen van het wetsvoorstel. Zij waarderen initiatieven gericht op het verbeteren van dierenwelzijn. Bij de beoordeling van het wetsvoorstel zullen deze leden zich laten leiden door een scala van overwegingen die voortvloeien uit hun zorg voor de kwaliteit van wetgeving, het publiek belang van dierenwelzijn en de bescherming van grondrechten, waaronder de godsdienstvrijheid en de rechten van minderheden. Over het wetsvoorstel willen deze leden een aantal vragen stellen aan de initiatiefneemster en aan de regering.

De leden van de **CDA**-fractie hebben kennisgenomen van het wetsvoorstel en van de uitgebreide beraadslagingen in de Tweede Kamer. Het doel van de wijziging van de Gezondheids- en welzijnswet voor dieren is het beperken van het dierenleed bij de slacht. Hiermee kunnen deze leden instemmen. Deze leden hebben waardering voor het vele werk dat

¹ Samenstelling:

Holdijk (SGP), Kneppers-Heynert (VVD), (voorzitter), Terpstra (CDA), Noten (PvdA), (vice-voorzitter), Sylvester (PvdA), Essers (CDA) Thissen (GL), Nagel (50PLUS), Elzinga (SP), Koffeman (PvdD), Reuten (SP), Schaap (VVD), Smaling (SP), Flierman (CDA), Hoekstra (CDA), Van Boxtel (D66), Backer (D66), Vos (GL), De Lange (OSF), Schrijver (PvdA), Postema (PvdA), Vlietstra (PvdA), Van Strien (PVV), Faber-van de Klashorst (PVV), Van Dijk (PVV), Ester (CU), Van Rey (VVD), Bröcker (VVD) en Beckers (VVD).

de initiatiefneemster mevrouw Thieme heeft verricht. Deze leden hebben nog wel enkele vragen.

De leden van de **SP**-fractie hebben kennisgenomen van het wetsvoorstel. Deze leden hebben enkele vragen aan de initiatiefneemster en aan de regering.

De leden van de **D66**-fractie hebben met belangstelling kennis genomen van het initiatiefvoorstel-Thieme over het invoeren van een verplichte voorafgaande bedwelming bij ritueel slachten. Het is prijzenswaardig dat een parlementariër het grondwettelijk verankerde democratische instrument van het recht tot initiatief aanwendt om zijn of haar stem te doen laten horen, aangezien het voorbereidingstraject om tot een initiatiefvoorstel te komen een zeer belastende taak vormt. Dat het dierenwelzijn met dit ontwerp zonder twijfel op de politieke agenda is gezet door de initiatiefneemster kan worden erkend. De leden van de fractie van D66 zijn met de initiatiefneemster van mening dat het gewenst is om regelmatig te onderzoeken of de mate waarin dierenwelzijn normatief is ingekaderd nog overeenkomt met de veranderende maatschappelijke opvattingen. Gezien de betrokken belangen zijn de leden van de D66-fractie van mening dat een uiterst zorgvuldige gedachte-wisseling noodzakelijk is om tot een weloverwogen besluit te komen omtrent het voorliggende wetsvoorstel. Deze leden hebben een aantal vragen aan initiatiefneemster over het wetsvoorstel.

De leden van de fractie van **GroenLinks** hebben met belangstelling kennisgenomen van het wetsvoorstel van mevrouw Thieme ten aanzien van het verbod op onbedwelmde (rituele) slacht. Het gaat hierbij om het schrappen van de uitzondering op het algemene verbod op onverdoofd slachten. Deze leden ondersteunen het doel van de initiatiefneemster, namelijk het bevorderen van het dierenwelzijn. Voor de leden van de GroenLinks-fractie is de cruciale vraag of het doel van het wetsvoorstel, namelijk het bevorderen van dierenwelzijn, de beperking van de vrijheid van godsdienst in dit geval rechtvaardigt. Het gaat om een weging van belangen, waarbij ook proportionaliteit en subsidiariteit aan de orde zijn. Bij de vraag of de inperking van godsdienstvrijheid in dit geval gerechtvaardigd is moeten we naar de feiten en daadwerkelijke effecten kijken, zowel op het gebied van dierenwelzijn als op het gebied van godsdienstvrijheid. Bij de uiteindelijke weging gaat het om de vraag of de concrete verbetering van het dierenwelzijn die met deze maatregel wordt bereikt zodanig is dat het de concrete aantasting van de godsdienstvrijheid *in casu* rechtvaardigt (proportionaliteit) en of die verbetering niet ook bereikt kan worden met maatregelen die minder inbreuk maken op de vrijheid van godsdienst (subsidiariteit). Deze leden hebben enkele vragen aan de initiatiefneemster.

De leden van de **ChristenUnie**-fractie hebben met belangstelling kennis genomen van het initiatiefvoorstel en hebben in dit stadium een aantal vragen.

Het lid van de **SGP**-fractie heeft met belangstelling, maar tevens met grote reserves kennis genomen van het voorstel om te komen tot invoering van een verplichte voorafgaande bedwelming bij ritueel slachten. Deze reserves houden, afgezien van andere overwegingen, vooral verband met de juridische implicaties van een verplichting tot bedwelming c.q. een verbod tot onbedwelmde slacht. Dit lid heeft een aantal vragen aan de initiatiefneemster.

Het lid van de fractie van de **PvdD** heeft met instemming kennisgenomen van het voorliggende wetsvoorstel. Hij ondersteunt de inzet van initiatief-

neemster om een einde te maken aan het onverdoofd slachten in Nederland. Hij heeft evenwel een aantal vragen aan de regering.

VVD-fractie

Import van ritueel geslacht vlees

In de memorie van toelichting¹ stelt de initiatiefneemster dat het ritueel geslacht vlees een Nederlands exportproduct is geworden, iets dat strijdig zou zijn met de bedoeling van de uitzonderingsbepaling op de wettelijke verplichting tot het bedwelmd slachten. In de reactie op het advies van de Raad van State² en in de nota naar aanleiding van het verslag³ stelt initiatiefneemster echter dat na een verbod op de onbedwelmd slacht de consumptie van dergelijk vlees nog altijd gewaarborgd kan worden door import van ritueel geslacht vlees. Hoe rijmt initiatiefneemster deze stelling met de voorgaande, daar dit veronderstelt dat andere landen wel gerechtigd zijn tot export van ritueel geslacht vlees, daartoe via dit wetsvoorstel zelfs worden opgeroepen, zo vragen de leden van de VVD-fractie.

In de reactie op het advies van de Raad van State maakt initiatiefneemster onderscheid tussen de rituele slacht en de consumptie van ritueel geslacht vlees. Een verbod tot slacht in Nederland zou de vrijheid tot de consumptie van dergelijk vlees niet aantasten vanwege de mogelijkheid tot de import van dergelijk vlees. Initiatiefneemster stelt zelf al dat een dergelijke stelling «uit principieel oogpunt natuurlijk onbevredigend is».⁴ Als deze stelling niet principieel gefundeerd kan worden, wil initiatiefneemster dan aangeven hoe deze *escape* wel verdedigd kan worden? Daarnaast vragen de leden van de fractie van de VVD of dit argument niet hypocriet is daar op grond hiervan rechtstreeks wordt uitgenodigd de rituele slacht in het buitenland voort te zetten? Waarom heeft initiatiefneemster niet gekozen voor een principieel zuivere stelling, namelijk de consumptie van onbedwelmd ritueel geslacht vlees te verbieden? Klinkt in het verbod op de rituele slacht nu niet het uitgangspunt door, dat alles mag, als het maar niet in Nederland is, zo vragen deze leden.

Proportionaliteit

De leden van de VVD-fractie hebben vragen bij de uitleg van initiatiefneemster over de proportionaliteit in de belangenafweging tussen godsdienstvrijheid en dierwelzijn. In het antwoord op het advies van de Raad van State en in de nota naar aanleiding van het verslag stelt initiatiefneemster dat het dierwelzijn, alsmede de rechten en vrijheden van mogelijk geschokte burgers, eenvoudig moet leiden tot een overwicht van het dierwelzijn en van de bescherming van dierliefhebbende burgers. Dit maakt naar de mening van deze leden de bescherming van de levensovertuiging van dierliefhebbende burgers bovengeschied over de vrijheid van godsdienst. Hoe valt dit te rijmen met de grondwettelijke eis van proportionaliteit en kernrechtteerbiediging in het afwegen van belangen?

Status van het dier

De leden van de fractie van de VVDvragen of de initiatiefneemster duidelijk wil maken dat aan dit wetsvoorstel niet op impliciete wijze het principe van het dier als rechtssubject ten grondslag ligt?

¹ Kamerstukken II 2007/08, 31 571, nr. 3, pag. 10.

² Kamerstukken II 2009/10, 31 571, nr. 4 (herdruk).

³ Kamerstukken II 2009/10, 31 571, nr. 7.

⁴ Kamerstukken II 2009/10, 31 571, nr. 4 (herdruk), pag. 6.

Ontheffingsmogelijkheid

Het aangenomen amendement Van Veldhoven c.s. over een ontheffingsmogelijkheid voor het onbedwelmd ritueel slachten¹ draagt de regering op een aantal regels vast te stellen die in een AMvB moeten worden opgenomen. Wil de initiatiefneemster aan de leden van de VVD-fractie haar zienswijze nog eens duidelijk maken over de inhoud van de wetenschappelijke bewijsplicht? Welke criteria staan haar voor ogen, welke instituten worden capabel geacht dit bewijs te leveren? In de memorie van toelichting van dit amendement wordt een aantal stappen opgesomd waarvoor bewijsvoering moet worden geleverd. Waarom worden deze stappen niet in de wet zelf vermeld? Welke status hebben deze stappen nu ze alleen in de memorie van toelichting worden genoemd? Is de initiatiefneemster niet met deze leden van mening dat de overheid voor de beoordeling van de bewijsvoering verplicht is harde, kwantificeerbare criteria op te nemen in de AMvB? Wil initiatiefneemster deze leden duidelijk maken, hoe de procedure van bewijsvoering een wettelijke basis krijgt? Mocht deze basis onduidelijk blijven, wil initiatiefneemster dan duidelijk maken of een ontheffingsmogelijkheid, waarbij niet alleen de bewijsvoering, maar ook de invulling en onderbouwing van de criteria van ontheffing aan de aanvrager wordt overgelaten, toch juridisch sluitend is?

Reikwijdte verbod

Tenslotte vragen de leden van de VVD-fractie zich af wat precies de reikwijdte is van het verbod op onbedwelmd slachten. Valt hieronder ook het doden van huisdieren in de privésfeer, zoals dat van zieke dieren, of de thuislacht? Maakt dit verbodsartikel ook het jagen op onbedwelmd dieren onmogelijk?

PvdA-fractie

Vragen aan de initiatiefneemster

Amendement Van Veldhoven en ontheffingsmogelijkheid

De leden van de PvdA-fractie vragen hoe de initiatiefneemster de invloed beoordeelt die het aannemen van het amendement Van Veldhoven c.s. heeft op de juridische kwaliteit van het oorspronkelijke wetsvoorstel, in termen van de formulering, de toepasbaarheid en de handhaafbaarheid. Kan de initiatiefneemster bevestigen dat zij in de media de mogelijkheid van het invoeren van de ontheffingsgrond «puur hypothetisch» heeft genoemd? Indien dit het geval is, kan de initiatiefneemster aan deze leden hierop een toelichting geven?

De leden van de fractie van de PvdA vragen de initiatiefneemster of zij uiteen kan zetten wat onder «onafhankelijk vastgesteld bewijs» moet worden verstaan? Wie of welke instantie ziet zij als de meest capabele om dit bewijs te leveren? Is de minister van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie zelf de beslissende instantie over de aard en de gevolgen van het overlegde bewijs bij het al dan niet verlenen van een ontheffing? Kan initiatiefneemster aan de leden van de PvdA een reactie geven op het in de Memorie van toelichting bij bovengenoemd amendement Van Veldhoven c.s. gestelde dat dit bewijs elke afzonderlijke stap in het slachtproces moet betreffen?

Evenwicht van belangen

Op welke gronden is de initiatiefneemster van mening dat in het wetsvoorstel het evenwicht tussen het publieke belang van dierenwelzijn

---

¹ Amendement Van Veldhoven c.s., Kamerstukken II 2010/11, 31 571, nr. 19

en de eerbiediging van de vrijheid van godsdienst en de rechten van minderheden, zoals erkend in de Grondwet en verscheidene mensenrechtenverdragen, voldoende gewaarborgd is, zo vragen de leden van de PvdA-fractie.

Europees en internationaal recht

De leden van de PvdA-fractie vragen of de initiatiefneemster kan aangeven op welke wijze het wetsvoorstel aansluit bij Europese of overige internationale regelgeving, waaronder die van de Europese Unie en de Raad van Europa.

Vragen aan de regering

Evenwicht van belangen

De leden van de fractie van de PvdA vragen de regering hoe zij de balans beoordeelt tussen het belang van dierenwelzijn en het respect voor godsdienstvrijheid en de rechten van minderheden in het wetsvoorstel. Het oorspronkelijke wetsvoorstel stuitte naar het oordeel van de Raad van State op de grenzen van het in onze Grondwet en het EVRM erkende recht op vrijheid van godsdienstbeleving. Komt naar het oordeel van de regering het herziene wetsvoorstel in voldoende mate aan deze kritiek tegemoet?

Hoe beoordeelt de regering de inperking van een grondrecht waarbij de bewijslast op de rechthebbende en niet op de overheid rust? Kan de regering andere voorbeelden van dergelijke inperkingen binnen de Nederlandse rechtsorde noemen?

Kan de regering deze leden aangeven wat haar opvatting is over de beperking van een grondrecht in het geval dat de wetgever kennelijk geen zekerheid heeft dat hetgeen verboden wordt (*in casu* de onbedwelmde slacht) potentieel meer schadelijk kan zijn voor dierenwelzijn dan hetgeen niet verboden wordt (*in casu* de bedwelmde slacht)?

Amendement Van Veldhoven c.s. en ontheffingsmogelijkheid

Kan de regering uiteenzetten wat naar haar mening onder «onafhankelijk vastgesteld bewijs» moet worden verstaan? Kan de regering op verzoek van de leden van de PvdA-fractie een reactie geven op het in de memorie van toelichting bij het amendement Van Veldhoven c.s. gestelde dat dit bewijs elke afzonderlijke stap in het slachtproces moet betreffen? Is de regering van mening dat de ontheffingsgrond in de praktijk toepasbaar en handhaafbaar is? Voorts vragen deze leden welke overheidsinstantie naar de mening van de regering de centrale rol bij het beoordelen van de ontheffingsaanvraag en het uitoefenen van toezicht op de slachtpraktijken zou moeten uitoefenen? Is deze daar thans voldoende toe uitgerust?

Europees en internationaal recht

Welke Europese en overige internationale regelgeving is naar het oordeel van de regering bij dit wetsvoorstel in het geding, zo vragen de leden van de fractie van de PvdA.

Algemene maatregel van bestuur

De leden van de PvdA-fractie vragen de regering of zij de contouren kan schetsen van de AMvB zoals deze op grond van het wetsvoorstel opgesteld en uitgevaardigd zou moeten worden? Is de regering bereid het concept van deze AMvB voor de vaststelling daarvan aan de beide Kamers voor te leggen?

CDA-fractie

Amendement Van Veldhoven c.s.

De voor- en tegenstanders van het wetsvoorstel komen met veel wetenschappelijk onderzoek met betrekking tot de meest diervriendelijke vorm van slacht. In de Tweede Kamer is daarbij ook onderscheid gemaakt tussen verschillende dieren. Met betrekking tot een aantal dieren is veel niet bekend. Dit geldt bijvoorbeeld voor duiven, kippen en geiten. Initiatiefneemster merkt echter steeds op dat haar standpunt de rituele slacht te verbieden door al het wetenschappelijk beschikbaar onderzoek wordt ondersteund. De leden van de CDA-fractie zouden graag van de initiatiefneemster willen vernemen wat in het licht van dit standpunt de reële waarde is van het aangenomen amendement Van Veldhoven c.s. Als het standpunt van de initiatiefneemster juist is kan men nooit wetenschappelijk aantonen dat rituele slacht wel moet worden toegestaan.

Godsdienstvrijheid

Het belangrijkste argument bij de beoordeling van het wetsvoorstel is volgens de leden van de CDA-fractie de godsdienstvrijheid. Dit blijkt ook heel sterk uit het advies van de Raad van State van 20 oktober 2008 en de reactie van de initiatiefneemster hierop van 2 juni 2009. Volgens de Raad van State is het dier geen rechtssubject, maar een rechtsobject, dat wel rechten heeft via ondermeer de zorgplicht van de mens. De Raad van State constateert strijdigheid van het wetsvoorstel met de Grondwet en met het EVRM. De initiatiefneemster meent de strijdigheid met de Grondwet te kunnen opheffen door op te merken dat het beschermen van dieren een levensovertuiging kan zijn. Alhoewel de leden van de CDA-fractie zich kunnen vinden in de redenering dat de Dierenbescherming zeker religieuze trekken vertoont lost dat het voorliggende probleem niet op. In plaats van een botsing tussen mensen- en dierenrechten ontstaat nu immers een botsing tussen levensovertuigingen en religies. Op grond waarvan moet nu de godsdienstvrijheid van joden en moslims wijken voor de levensovertuiging van dierenbeschermers?

Volgens de initiatiefneemster is er geen strijdigheid met het EVRM. De «margin of appreciation» zou hier voor de Lidstaten voldoende ruimte laten. In de Eerste Kamer is de motie Bemelmans c.s. over onder meer deze margin of appreciation aanvaard.¹ Een vergelijkbare motie Schouw is in de Tweede Kamer door de Partij voor de Dieren gesteund.² De leden van de CDA-fractie lezen in deze moties dat zeer zorgvuldig moet worden omgegaan met deze margin of appreciation. Kan de initiatiefneemster nog eens uiteen zetten hoe het stemgedrag van de Partij voor de Dieren in de Tweede Kamer zich verhoudt tot de stelling dat juist de margin of appreciation met betrekking tot de godsdienstvrijheid ruimte biedt voor dit wetsvoorstel?

Invloed op de samenleving

Velen in onze maatschappij maken zich grote zorgen over het saamhorigheidsgevoel in onze samenleving. Er zou een gevaar bestaan van uitsluiting van bepaalde groepen. Naar de mening van de leden van de fractie van het CDA is onze samenleving er voor iedereen die de uitgangspunten daarvan aanvaardt. In de gesprekken met vertegenwoordigers van joden en moslims is ons gebleken dat velen dit wetsvoorstel niet zien als een bewijs dat zij er ook bij horen. Hoe ziet de initiatiefneemster het wetsvoorstel in relatie tot een samenleving, waarin ook joden en moslims participeren?

¹ Kamerstukken I 2010/11, 32 502/32 500 V, B (herdruk).

² Kamerstukken II 2010/11, 32 502, nr. 11.

Rituele slacht in andere landen

Het wetsvoorstel wil het dierenwelzijn bij de slacht bevorderen. Onbedwelmd rituele slacht wordt verboden, maar de consumptie van onbedwelmd ritueel geslacht vlees niet. Gaat de initiatiefneemster er dan van uit dat de rituele slacht in andere landen wel voldoet aan eisen van dierenwelzijn? Waarop is deze mening gebaseerd, zo vragen de leden van de CDA-fractie.

Overleg met betrokkenen

Zowel joden als moslims onderschrijven het belang van dierenwelzijn. De leden van de CDA-fractie vragen waarom de initiatiefneemster niet is gestart met een overleg met betrokkenen om binnen de bestaande interpretaties van de rituele slacht te komen tot een belangrijke verbetering van het dierenwelzijn, bijvoorbeeld via het afsluiten van een covenant, zoals ook door het Contactorgaan Moslims & Overheid (CMO) is voorgesteld.

SP-fractie

Vragen aan de initiatiefneemster

Wetenschappelijke achtergrond wetsvoorstel

De Koninklijke Nederlandse Maatschappij voor Diergeneeskunde is van mening dat het dierenwelzijn bij het onbedwelmd slachten van runderen, en in mindere mate bij dat van schapen, onaanvaardbaar wordt aangetast. De Britse *Farm Animal Welfare Council* schrijft eveneens dat het zonder bedwelming slachten van landbouwhuisdieren onaanvaardbaar is. En ook daarnaast wijst veel wetenschappelijk werk dezelfde kant op. De leden van de SP-fractie vragen of er ook wetenschappelijke publicaties zijn die dit beeld nuanceren, of juist tot een tegenovergestelde conclusie komen? Met andere woorden: in hoeverre is er sprake van wetenschappelijke consensus?

Wetgeving ritueel slachten in andere landen

De leden van de SP-fractie verzoeken de initiatiefneemster in een tabel globaal aan te geven hoe het in de rest van de wereld is gesteld met de wetgeving rondom al dan niet verdoofd slachten. In hoeverre zijn nieuwe inzichten (zoals reversibele bedwelming) internationaal gemeengoed aan het worden? Hoe verhoudt de acceptatie door moslims en joden zich tot deze ontwikkelingen? Hoe verschillend is deze acceptatie binnen islamitische en joodse gemeenschappen?

Toezicht en handhaving

Tijdens het debat in de Tweede Kamer kwamen de onderwerpen «toezicht» en «handhaving» uiteraard reeds aan de orde. In de beantwoording geeft initiatiefneemster een hele serie mogelijke overtredingen aan, in het geval het wetsvoorstel zou worden aangenomen. Heeft de initiatiefneemster op de punten toezicht en handhaving nog nieuwe inzichten opgedaan, zo vragen de leden van de SP-fractie.

Import van onbedwelmd ritueel geslacht vlees

De leden van de fractie van de SPvragen aan initiatiefneemster of zij grootschalige inkoop van halal en kosjer vlees uit de buurlanden voorziet als gevolg van het voorgestelde verbod op onbedwelmd ritueel slachten.

Zo ja, heeft het wetsvoorstel dan nog voldoende zeggingskracht? Hoe valt de oorsprong van halal en kosjer vlees te achterhalen?

Vragen aan de regering

Export van ritueel geslacht vlees

Nederland schijnt ten aanzien van halal en kosjer geslacht vlees, zowel van rund als van kleine herkauwers, behalve voor binnenlands gebruik ook aanzienlijk voor export te produceren. Kan de regering op verzoek van de leden van de SP-fractie op dit punt recente gegevens omtrent herkomst, beschrijving van toezicht en de resultaten daarvan geven?

Uitvoerbaarheid amendement Van Veldhoven c.s.

De staatssecretaris van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie schreef de Tweede Kamer op 28 juni 2011 een brief met daarin een reactie van de regering op twee amendementen.¹ Over het amendement Van Veldhoven c.s. stelt de staatssecretaris in deze brief dat de bestuurlijke uitvoerbaarheid van het amendement niet goed is te beoordelen. De leden van de fractie van de SPvragen de regering of het inzicht op dit punt inmiddels is gegroeid. Heeft de regering voorstellen hoe een en ander gerealiseerd kan worden, zonder wilde controleploegen rond te sturen die alleen op heterdaad kunnen betrappen? Aan welk type sancties denkt de regering bij overtreding?

D66-fractie

Wetsystematiek

De leden van de D66-fractie vonden het bij lezing van de Handelingen opmerkelijk dat de initiatiefneemster tijdens het slotdebat in de Tweede Kamer de stelling heeft betrokken dat het gewijzigde ontwerp de rituele slacht verbiedt, terwijl de huidige geamendeerde tekst juist beoogt ruimte te scheppen voor een ontheffing of vergunning. Gelet op de voorgestelde systematiek van de wet, is het volgens deze leden relevant te vernemen of er onafhankelijke instituten zijn die initiatiefneemster kan aanbevelen die kunnen kwalificeren in het voorgestelde stelsel van ontheffing? Wordt er daarbij gedacht aan certificering?

Morele afweging initiatiefneemster

De leden van de D66-fractie zijn geïnteresseerd in de morele afweging die geleid heeft tot de keuze van de initiatiefneemster om in dit voorstel, dat het verbeteren van dierenwelzijn tot doel heeft gesteld, de nadruk te leggen op de laatste levensfase van het dier, te weten het moment van de slacht. Ook wanneer men het streven naar verbetering van dierenwelzijn deelt is het legitiem om zich af te vragen of nu juist dit moment van bepalend karakter is voor het dierenwelzijn van de levenscyclus van dieren die bestemd zijn voor de rituele slacht. Graag vernemen deze leden de visie van de initiatiefneemster.

Inventarisatie huidige situatie

De leden van de D66-fractie zouden graag voor de beoordeling van verwijdering van een uitzonderingsbepaling in de bestaande wet een betrouwbaarder inzicht krijgen in aantallen dieren die op jaarbasis in de reguliere en respectievelijk in de rituele slacht ter dood worden gebracht in Nederland. In het debat zijn er getallen door de staatssecretaris van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie geschat. Deze leden vragen aan initiatiefneemster of hiervan inspectierapporten beschikbaar zijn?

---

¹ Kamerstukken II 2010/11, 31 571, nr. 20.

Hoeveel vergunningen zijn er thans uitgegeven aan slachthuizen voor rituele slacht conform de bestaande AMvB?

Reikwijdte wetsvoorstel

Voorts willen de leden van de D66-fractie van de initiatiefneemster graag een toelichting inzake de reikwijdte van het wetsvoorstel. Deze leden vragen zich af in hoeverre de islamitische en israëlitische ritus door haar als identiek worden beschouwd. Het verschil in uitvoering en achtergrond van beide geloofsrituelen, ook met het oog op de morele afweging tussen de mate van dierenwelzijn en de inperking van de vrijheid tot godsdienst, lijkt in het wetsvoorstel geen significante rol te spelen. Is de initiatiefneemster van mening dat er geen differentiatie in rituelen is en dat de welzijnseffecten niet significant verschillen, althans voor het dierenwelzijn niet significant?

Relatie tot rechten EVRM

De leden van de D66-fractie willen stilstaan bij de relatie van dit voorstel tot het EVRM. Artikel 9 van het EVRM waarborgt de vrijheid van godsdienst, behoudens enkele beperkingen, waaronder de in dit wetsvoorstel beoogde wettelijke beperking van het onbedwelmd slachten in het belang van de goede zeden. Een dergelijke beperking wordt onder andere erkend als er een dringende maatschappelijke behoefte voor bestaat en deze in redelijke verhouding staat tot het te bereiken doel. Deze leden is het opgevallen dat de uitspraak van het Europese Hof voor de Rechten van de Mens in de geciteerde Cha'are-zaak erg beknopt en niet geheel in de juiste context lijkt te zijn weergegeven in de schriftelijke reacties, mede ook in het licht van artikel 6 van de Grondwet.¹ Deze leden kunnen zich niet aan de indruk onttrekken dat dit invloed gehad heeft op het debat in de Tweede Kamer op dit punt. Deze leden verzoeken de initiatiefneemster deze uitspraak te bespreken tegen de achtergrond van het feit dat het in deze casus niet een wettelijk verbod betrof maar een vergunningsaanvraag.

Overgangsrecht

Tenslotte hebben de leden van de D66-fractie een vraag over het overgangsrecht. Er lijkt niet in overgangsrecht voorzien, zodat bij het van kracht worden van de wet en het niet tijdig verlenen van een vergunning volgens de normen van dit ontwerp, er een (tijdelijke) periode van een algeheel verbod op ritueel slachten in Nederland zal gaan gelden. Onwaarschijnlijk is immers dat een ontheffingsaanvraag in behandeling zal worden genomen voordat de wet in werking treedt. Graag vernemen deze leden de visie hierop van de initiatiefneemster.

GroenLinks-fractie

Godsdienstvrijheid

Is de initiatiefneemster het met de leden van de fractie van GroenLinks eens dat het schrappen van de uitzondering op het verbod op onverdoofd slachten leidt tot het beperken van de godsdienstvrijheid? Kan zij aangeven hoeveel mensen beperkt worden in de uitoefening van hun religie? Wat zal voor hen het effect van deze maatregel zijn?

Slachtmethodes en wetenschappelijke achtergrond

Kan de initiatiefneemster, op verzoek van de leden van de GroenLinks-fractie, toelichten welke concrete verbetering van dierenwelzijn bereikt

---

¹ EHRM 27 juni 2000, nr. 27417/95 (Cha'are Shalom ve Tsedek v. France).

wordt door het schrappen van de uitzondering op het verbod op onverdoofd slachten, en om hoeveel dieren het gaat?

Wil de initiatiefneemster voorts toelichten hoe zij de wetenschappelijke discussie over de aantasting van dierenwelzijn door onbedwelmd slachten beoordeelt? Kan zij aangeven op grond van welk wetenschappelijk onderzoek zij de noodzaak tot een verbod op onbedwelmd slachten baseert? Wil zij hierbij ondermeer ingaan op het onderzoek van de *Animal Sciences Group* Wageningen UR 2008, WUR UR *Livestock Research* van september 2010 en de standpunten van de Koninklijke Maatschappij voor Diergeneeskunde en de Britse *Animal Welfare Council*? Hoe beoordeelt initiatiefneemster de opvattingen van de Duitse neuroloog Zimmerman en medisch fysioloog Jan Bernards (Radboud Universiteit) dat voortbestaan van hersenactiviteit niet wil zeggen dat het dier pijn ervaart en dat door vrijkomen van endorfinen ten gevolge van de halssnede geen of verminderde pijnwaarneming optreedt? Hoe staat zij tegenover het oordeel van hoogleraar Frans Knapen (Universiteit Utrecht) dat er geen duidelijke wetenschappelijke waarnemingen zijn dat een dier bij onbedwelmd slachten meer te lijden heeft, zo vragen deze leden.

Wil initiatiefneemster aan de leden van de Groenlinks-fractie aangeven hoe zij rituele slacht op zichzelf beoordeelt, en hoe zij misstanden die zich voordoen in (rituele) slachterijen beoordeelt? Hoe groot is het aantal of percentage (rituele) slachterijen in Nederland waarin misstanden voorkomen? Kan de initiatiefneemster dit vergelijken met de misstanden die zich in reguliere slachterijen voordoen?

Daarnaast vragen deze leden de initiatiefneemster in te gaan op de bevindingen van Dialrel, het project «*Encouraging Dialogue on Issues of Ritual Slaughter*».

Hoe beoordeelt de initiatiefneemster de onbedwelmdde rituele slacht in relatie tot de gangbare slachtmethoden? Betreft zij bij de vergelijking ook het proces voorafgaande aan de slacht, namelijk de situatie in de veehouderij en het transport naar de slachthuizen? Hoe is haar opvatting over het dierenwelzijn voorafgaande aan de daadwerkelijke slacht, zowel in de gangbare als rituele situatie, zo vragen de leden van de GroenLinks-fractie.

Alternatieven

De leden van de fractie van GroenLinks vragen of de initiatiefneemster heeft onderzocht of er alternatieve maatregelen zijn die dierenwelzijn bij rituele slacht aanmerkelijk verbeteren en die minder inbreuk maken op de vrijheid van godsdienst. Hoe beoordeelt de initiatiefneemster de maatregelen ter verbetering van dierenwelzijn bij rituele slacht, zoals voorgesteld door dr. Temple Gradin (Colorado State University)? Hoe beoordeelt zij het voorstel van ondermeer het CMO om tot een convenant te komen, waarin strengere eisen ten aanzien van vergunningverlening, opleiding, transport naar slachthuis en verblijf, fixatie en toedienen halssnede, controle op toezicht en nazorg worden geregeld? Heeft de initiatiefneemster overlegd met joodse en islamitische organisaties over maatregelen tot verbetering van het dierenwelzijn bij rituele slacht, zo vragen deze leden.

Kan de initiatiefneemster aangeven hoe de situatie in andere landen is met betrekking tot dit vraagstuk? Wil zij hierbij, op verzoek van de leden van de GroenLinks-fractie, ook ingaan op de situatie in Nieuw-Zeeland? Is het juist dat schapen in Nieuw-Zeeland bedwelmd ritueel geslacht worden, en geëxporteerd als halal dan wel kosjer geslacht vlees?

Kan de initiatiefneemster aan deze leden aangeven in hoeverre er verschillende opvattingen bestaan over het al dan niet toestaan van (reversibele) bedwelming binnen de joodse en islamitische religie? Kan zij hierbij ingaan op de opvatting van de certificeringsinstantie Halal Correct?

Import van ritueel geslacht vlees

Kan initiatiefneemster aan de leden van de GroenLinks-fractie aangeven hoe groot zij het risico acht dat een verbod op onbedwelmde slacht in Nederland leidt tot toename van onbedwelmde slacht elders, en een grotere import van vlees van onbedweld ritueel geslachte dieren, waarbij de invloed van de Nederlandse overheid op goede regelgeving ten aanzien van de onbedwelmde slacht minder wordt?

Amendement Van Veldhoven c.s

De leden van de fractie van GroenLinks vragen initiatiefneemster toe te lichten hoe zij de betekenis en de praktische effecten van het aangenomen amendement Van Veldhoven c.s. ziet. Kan zij onderbouwen waarom zij ontheffing op het verbod tot onbedweld slachten als hypothetisch beschouwt, zoals zij heeft verwoord in de Tweede Kamer? Is zij van mening dat ook de indieners van dit amendement de mogelijkheid dat het tot ontheffing komt gering achten? Ten slotte vragen deze leden of de initiatiefneemster mogelijkheden ziet om op basis van dit amendement tot een dialoog te komen met joodse en islamitische organisaties.

ChristenUnie-fractie

Impact op joodse en islamitische gemeenschap

De leden van de ChristenUnie-fractie vragen de initiatiefneemster of zij op de hoogte is van de grote onrust die het wetsvoorstel heeft veroorzaakt onder de joodse en islamitische gemeenschap in Nederland. Is er met betrekking tot dit wetsvoorstel vooraf en tijdig contact gezocht en geweest met de georganiseerde joodse en islamitische gemeenschap in ons land? Is de initiatiefneemster van mening dat dit proces voldoet aan eisen van zorgvuldigheid juist bij een thematiek die zo gevoelig ligt? Voorts vragen deze leden of de initiatiefneemster op de hoogte is van het feit dat beide gemeenschappen zich schromelijk tekort voelen gedaan in dit opzicht.

Relatie tot vrijheid van gedachte, geweten en godsdienst

De leden van de fractie van de ChristenUnieverzoeken de initiatiefneemster aan te geven wat haar mening is over het oordeel van de Raad van State dat het onderhavige wetsvoorstel op de grenzen stuit van artikel 9 van het EVRM (inzake vrijheid van gedachte, geweten en godsdienst) en over het advies van de Raad van State om het voorstel anders te overwegen. Waarom heeft initiatiefneemster dit advies niet ter harte genomen? Het voorstel hecht naar het oordeel van deze leden terecht veel waarde aan dierenwelzijn, hoe moeilijk dit begrip ook te operationaliseren en te meten is. Het voorstel laat dierenwelzijn bij rituele slacht een zwaardere rol spelen dan vrijheid van godsdienst. Dierenwelzijn is evenwel niet verankerd in de Grondwet, vrijheid van godsdienst wel. Hoe maakt de initiatiefneemster deze afweging vanuit juridisch perspectief, mede gezien de visie van de Raad van State hierop?

Proportionaliteit, tijdstip van initiatief en relatie tot overige slachtmethodes

Kan de initiatiefneemster aan de leden van de ChristenUnie-fractie verduidelijken wat de «*sense of urgency*» van dit voorstel is, gegeven het feit dat rituele slacht nog geen 1% uitmaakt van het totaal aantal geslachte dieren in ons land? Is de inperking noodzakelijk en proportioneel? Deze leden constateren dat de rituele slacht een te verwaarlozen rol speelt in de Nederlandse vleesproductie. Kan de initiatiefneemster verduidelijken

waarom juist op dit moment voor dit voorstel is gekozen? Daaraan gekoppeld de vraag van deze leden of het gezien de kwantitatieve omvang niet veel belangrijker is ons op de misstanden bij de industriële bedwelmde slacht te richten?

In de oordeelsvorming dient, naar de mening van de leden van de fractie van de ChristenUnie, de onbedwelmde rituele slacht vergeleken te worden met de bedwelmde industriële slacht (penschiettoestel, vergassing door CO₂ en elektriseerbad). Hoe beoordeelt initiatiefneemster het dierenleed vergelijkenderwijs, ook indien de aanmerkelijke verschillen in kwantitatieve omvang van beide vormen van slacht betrokken wordt?

Differentiatie vormen van ritueel slachten en alternatieven voor het wetsvoorstel

De joodse en islamitische gemeenschap verschillen in de wijze waarop zij de rituele slacht verrichten. De leden van de ChristenUnie-fractie constateren dat het wetsvoorstel evenwel alle vormen van rituele slacht over een kam scheert. Waarom differentieert het voorstel niet op dit punt? Het wetsvoorstel raakt het fundamentele in Grondwet en EVRM verankerde recht van godsdienstvrijheid. Het gaat om eeuwenoude rituele praktijken die voor de joodse en islamitische gemeenschap behoren tot de essentie van hun religie en identiteit. Deze leden vragen initiatiefneemster of zij van mening is dat alle alternatieven rond mogelijke verbetering van de praktijk van rituele slacht voldoende zijn overwogen alvorens het wetsvoorstel in te dienen.

Import van ritueel geslacht vlees en buitenlandse regelgeving

Het wetsvoorstel raakt de kern van de godsdienstige beleving en identiteit van de joodse en islamitische gemeenschap. Dit zal, indien de rituele slacht verboden wordt, er volgens de leden van de ChristenUnie-fractie met zekerheid toe leiden dat de beide gemeenschappen hun kosjere respectievelijk halal vlees uit het buitenland betrekken. Maakt dit het wetsvoorstel niet op voorhand ineffectief?

Wat is de verklaring van de initiatiefneemster voor het feit dat slechts vier Europese landen (Zweden, Zwitserland, Finland en Estland) rituele slacht verbieden?

Amendement Van Veldhoven c.s

De leden van de fractie van de ChristenUnie constateren dat het wetsvoorstel in beginsel onbedwelmde rituele slacht verbiedt. Het voorstel maakt, via het amendement Van Veldhoven c.s., mogelijk dat er ontheffing wordt verleend voor een periode van vijf jaar, indien op basis van onafhankelijk bewijs wordt vastgesteld dat het welzijn van de slachtdieren niet in grotere mate wordt benadeeld dan het geval is bij reguliere slacht. Deze regelgeving impliceert dat een niet-grondwettelijk recht van dierenwelzijn het uitgangspunt vormt boven het in de Grondwet en EVRM gegarandeerde recht van godsdienstvrijheid. Staat deze omgekeerde bewijslast naar de mening van de initiatiefneemster niet haaks op het primaat van grondwettelijke bescherming?

In het verlengde hiervan vragen deze leden of initiatiefneemster werkelijk denkt dat een dergelijk onafhankelijk bewijs geleverd kan worden. Wordt zeggingskracht van de wetenschap niet schromelijk overschat, waarbij deze leden voorts vragen om welke wetenschap het hierbij eigenlijk gaat. Daarenboven vragen de leden van de ChristenUnie-fractie of de initiatiefneemster beseft dat met deze redenering de reguliere, industriële slacht als ijkpunt en standaard fungeert. Een vorm van massaslacht die naar de mening van deze leden ook vanuit het perspectief van dierenwelzijn veel te wensen overlaat.

SGP-fractie

Bewijsplicht bij ontheffing

De bedenkingen van het lid van de SGP-fractie richten zich specifiek op de, onder Artikel I van het wetsvoorstel voorgestelde, inhoud van artikel 44, derde lid van de Gezondheids- en welzijnswet voor dieren, respectievelijk de in artikel IA van het wetsvoorstel opgenomen wijziging van het vijfde lid van artikel 2.10 van de Wet dieren. Gegeven het feit dat, zoals is gebleken, er in de wetenschap geen consensus bestaat over de vraag of dieren bij het onbedwelmd ritueel slachten (extra) ernstig lijden, stelt dit lid de vraag op welke wijze volgens initiatiefneemster voldaan kan worden (en door wie?) aan de voorwaarde voor ontheffing, dat op basis van onafhankelijk vastgesteld bewijs bij niet bedwelmde slacht volgens aldaar bedoelde ritussen het welzijn van de slachtdieren niet in grotere mate wordt benadeeld dan bij het slachten volgens deze ritussen zonder voorafgaande bedwelming. Dit lid is van mening dat bij wet en niet bij algemene maatregel van bestuur – zoals voorgesteld in het elfde lid van artikel 44 Gwd – de wijze waarop aan de bewijsplicht dient te worden voldaan, zou behoren te worden geregeld. Wat is het standpunt in deze van de initiatiefneemster?

Relatie tot godsdienstvrijheid

Het lid van de SGP-fractie gaat ervan uit dat de verplichting tot voorafgaande bedwelming bij ritueel slachten onder het bereik van artikel 9 EVRM en artikel 6 van de Grondwet valt. Deelt de initiatiefneemster deze opvatting? Verder stelt dit lid de vraag waarop de initiatiefneemster het onderscheid tussen een kernrecht en een afgeleid recht in deze baseert. Zijn er wat betreft het ritueel slachten uitspraken bekend van het EHRM waarin dit onderscheid wordt gemaakt? Zo ja, welke?

Het doel van het wetsvoorstel is volgens initiatiefneemster de bescherming van de openbare orde en goede zeden. Eén van de criteria, die het EHRM hanteert bij de beantwoording van de vraag of een beperking van het grondrecht van artikel 9 EVRM noodzakelijk is in een democratische samenleving, is toch dat de beperking evenredig moet zijn ten opzichte van het beoogde doel. Kan de initiatiefneemster aangeven waarom zij meent dat in het onderhavige geval (ruimschoots) voldaan wordt aan de eis van proportionaliteit? Kan zij nader in getalsmatige zin (percentage, promillage) aangeven hoe de verhouding is tussen het aantal dieren dat jaarlijks in ons land onder voorafgaande bedwelming wordt geslacht en het aantal dieren dat in ons land jaarlijks volgens de Israëlitische ritus wordt geslacht?

Deelt de initiatiefneemster voorts de opvatting van dit lid dat, zolang de wetenschap het er niet over eens is dat onbedwelmd ritueel geslachte dieren aanzienlijk meer lijden van bedwelmd geslachte dieren volgens de Israëlitische ritus, niet gesteld kan worden dat er een dringende maatschappelijke behoefte bestaat om de godsdienstvrijheid van de betreffende minderheidsgroep te beperken?

Dit lid stelt verder met betrekking tot artikel 6 van de Grondwet de vraag of de initiatiefneemster het (onbedwelmd) ritueel slachten beschouwt als een vorm van belijdenis van een religie dan wel erkent als een uitingsvorm die in nauw rechtstreeks verband staat met het belijden van een religie. En hoe verhoudt het standpunt van initiatiefneemster zich in deze tot de toelichting op de Wet dieren, waarin de rituele slacht, met een expliciete verwijzing naar artikel 6 van de Grondwet, wordt uitgezonderd van de verplichte bedwelming?

Gegeven de nauwe relatie tussen religie en het onbedwelmd slachten, legt het lid van de fractie van de SGP de vraag voor of de initiatiefneemster onderschrijft dat het niet tot de taak en bevoegdheid van de

overheid behoort om te bepalen wat in essentie de halal en de kosjere slacht inhoudt. In verband met deze vraag vraagt dit lid nog aandacht voor het onderscheid tussen de slacht volgens de Israëlitische en die van de islamitische ritus. De wetgever heeft het Nederlands-Israëlitisch Kerkgenootschap en het opperkabinet specifiek belast met toezicht op de slacht volgens de Israëlitische ritus, een religieus vereiste. Erkent de initiatiefneemster dat dit gegeven niet alleen onder de belijdenisvrijheid van artikel 7 Grondwet valt maar tevens, op grond van artikel 2:2 Burgerlijk Wetboek tot de competentie behoort van het Nederlands-Israëlitisch Kerkgenootschap? Dit lid vraagt ten slotte of initiatiefneemster de mening is toegedaan dat met betrekking tot de slacht volgens islamitische ritus van dezelfde juridische situatie sprake is.

PvdD-fractie

Relatie tot het verbod op het dragen van gezichtsbedekkende kleding

Het lid van de PvdD-fractie vraagt zich af of de regering raakvlakken ziet tussen de inperking van de godsdienstvrijheid, zoals die spreekt uit het wettelijk verbod op gezichtsbedekkende kleding en het wetsvoorstel dat onverdoofd slachten verbiedt? Zo ja, welke? Zo nee, waarom niet?

Is het standpunt van de regering, zoals verwoord door de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK) na afloop van de ministerraad op 16 september 2011 tegen nu.nl, dat «niet alles waarvoor je je op godsdienstvrijheid beroept, gedaan mag worden»?¹ Kan de regering uiteenzetten waar wat haar betreft mogelijkheden liggen voor beperkingen aan de godsdienstvrijheid in de hier bedoelde zin, waar die mogelijkheden ophouden en om welke reden?

Volgens het artikel op nu.nl heeft de minister van BZK tevens gezegd: «Dat het maar een kleine groep is die een boerka draagt (vermoedelijk zo'n 150 vrouwen «full time»), is geen reden om het gebruik niet aan te pakken. Je moet een probleem aanpakken voordat het groot wordt.» Het lid van de PvdD-fractie wil graag van de regering weten of zij zich op het standpunt stelt dat niet de omvang van een probleem met het toestaan van religieuze vrijheden maatgevend zou moeten zijn voor de vraag of die vrijheden gehandhaafd moeten worden, ondanks grote maatschappelijke weerstand, zoals verwoord door de minister van BZK. Zo nee, verschilt de regering over dit thema van mening met de minister van BZK en kan de regering aan dit lid aangeven of zij van mening is, in relatie tot voorliggende wetsvoorstel, dat de kwantiteit van het aantal onverdoofd geslachte dieren niet bepalend of van invloed zou moeten zijn op het al dan niet toestaan van dit gebruik?

Kwantitatieve ontwikkeling onverdoofde slachtmethodes

Het lid van de PvdD-fractie vraagt van de regering of zij kan aangeven hoe de kwantitatieve ontwikkeling is van de toepassing van onverdoofde slachtmethodes in de afgelopen 10 jaar, dit mede in het licht van de overweging van de regering ten aanzien van gelaatsbedekkende kleding en de mate waarin dat verschijnsel voorkomt? Zo nee, waarom niet, en is de regering bereid onderzoek te laten verrichten om dat inzicht alsnog te verschaffen? Zo ja, kan de regering helder en specifiek zijn in haar antwoord, en dit antwoord uitsplitsen naar ontheffingsgronden en diersoorten?

Scheiding van kerk en staat

Het lid van de PvdD-fractie vraagt zich af of het klopt dat de minister van BZK na de ministerraad van 16 september 2011 gesteld heeft dat «98% van de vrouwen die islamitisch zijn zonder boerka rondlopen», zoals

---

¹ <http://www.nu.nl/binnenland/2617663/donner-vindt-boerka-niet-in-nederland-past.html>

gesteld in eerdergenoemd artikel van nu.nl, en dat de regering zich om die reden afvraagt of het dragen van een boerka wel zo belangrijk is voor de islam? Zo nee, wat heeft de regering gedaan om deze onterechte beeldvorming te doen rectificeren? Zo ja, acht de regering het een taak van de overheid om het binnen religies levende draagvlak voor bepaalde uitingsvormen van religieuze tradities te beoordelen en mee te wegen in de ontwikkeling van wetgeving? Kan de regering aan dit lid aangeven hoe zij in dit kader de scheiding van kerk en staat beoordeelt?

Het lid van de PvdD-fractie heeft in het initiatiefwetsvoorstel Kamp uit 2008 «Voorstel van wet van het lid Kamp tot wijziging van de Wet op de identificatieplicht en het Wetboek van Strafrecht in verband met een verbod op het dragen van gezichtsbedekkende kleding in het openbaar en in voor het publiek openstaande gebouwen» (31 331) de volgende overweging gelezen: «De noodzaak om de maatschappelijke veiligheid door middel van een algemeen verbod te verzekeren dient echter zwaarder te wegen dan deze als religieus ervaren manifestaties. Eén van de fundamenten van de democratische rechtstaat wordt immers gevormd door de scheiding van kerk en staat, die als uitgangspunt heeft dat niemand zich op grond van zijn religieuze opvattingen aan de gelding van algemene wettelijke voorschriften kan onttrekken». Dit lid verzoekt de regering aan te geven of deze overweging voor de regering ook geldend is bij de invoering van een wettelijk verbod op gezichtsbedekkende kleding. Zo nee, waarin wijkt de regeringsopvatting af van deze overweging, ook in relatie tot voorliggend wetsvoorstel? Zo ja, is deze opvatting voor de regering ook van toepassing op de beoordeling van voorliggend wetsvoorstel? En als dat niet het geval is, waarom niet?

Beoordeling uitingsvormen van religieuze tradities

Het lid van de PvdD-fractie wil weten of het waar is dat de minister van BZK na de ministerraad van 16 september 2011 tegenover nu.nl heeft verklaard dat bepaalde uitingsvormen van religieuze tradities «niet in Nederland passen», zoals gesteld in eerdergenoemd artikel? Zo nee, wat heeft de regering gedaan om deze onjuiste beeldvorming te doen rectificeren? Zo ja, kan de regering aangeven welk beoordelingskader zij hanteert om te bepalen welke uitingsvormen van religieuze tradities wel en niet in Nederland passen? Hoe beoordeelt de regering in dat kader dat uit meerdere opinieonderzoeken blijkt dat een ruime meerderheid van de Nederlanders het onverdoofd slachten afwijst,¹ evenals een ruime meerderheid van de Tweede Kamer, zo vraagt dit lid.

Is het waar dat de regering spreekt van «maatschappelijke ontwikkeling», bij de beoordeling van het al dan niet toestaan van uitingsvormen van religieuze tradities? Het lid van de PvdD-fractie verzoekt de regering in dat kader de maatschappelijke ontwikkeling te schetsen met betrekking tot de beoordeling van onverdoofde slachtmethoden en verzoekt de regering in haar antwoord ook te relateren aan de inzichten van de Koninklijke Nederlandse Maatschappij voor Diergeneeskunde, het onderzoek van Wageningen UR ten aanzien van het lijden van dieren als gevolg van onverdoofde slacht en recente opiniepeilingen waarin Nederlandse burgers hun appreciatie van deze slachtmethode hebben weergegeven. Het lid van de PvdD-fractie vraagt zich voorts af of het waar is dat de regering overweegt naast het verbod op gezichtsbedekkende kleding ook de in sommige religieuze kringen bestaande praktijk van het uithuwelijken strafbaar te stellen?² Zo ja, kan de regering aangeven welke uitingsvormen van religieuze tradities de regering nog meer wil verbieden en op basis van welke afwegingen? Zo nee, kan de regering aangeven wat gedaan is om de kennelijk onjuiste beeldvorming in dit opzicht recht te doen zetten?

¹ Waaronder: http://www.uitgesprokeneo.nl/fileadmin/user_upload/Resultaten_onderzoek_ritueel_slachten.xls

² <http://www.kerknieuws.nl/nieuws.asp?old=20740>

Pressing social need

Het lid van de PvdD-fractie wijst op het advies van mr. G.J. Wiarda ten aanzien de mogelijkheden tot een verbod op gezichtsbedekkende kleding in relatie tot artikel 8 van het EVRM en invoering van identificatieplicht.¹ Hierin kwam deze tot de conclusie dat er sprake dient te zijn van een «*pressing social need*», waardoor slechts een beperkte identificatieplicht mogelijk zou zijn op deze gronden. Het lid van de PvdD-fractie vraagt zich af of het waar is dat de vigerende opvatting van de regering in relatie tot het verbod op gezichtsbedekkende kleding inhoudt dat gekeken moet worden naar het maatschappelijk veranderingsproces op dit punt? En dat hoewel regulering van het dragen van gezichtsbedekkende kleding ten tijde van het opstellen van het advies door Wiarda nog geen «*pressing social need*» was, het dat volgens de regering inmiddels wel is geworden, vanwege de maatschappelijke onrust die door dit verschijnsel wordt gegenereerd? Kan de regering aangeven hoe zij in dat kader dierenwelzijn c.q. het niet onnodig laten lijden van dieren beoordeelt als een «*pressing social need*» in onze hedendaagse samenleving? En kan de regering aangeven hoe zij het maatschappelijk veranderingsproces beoordeelt ten aanzien van onverdoofd slachten en de appreciatie daarvan?

Artikel 9 EVRM en jurisprudentie EHRM

Het lid van de PvdD-fractie wil van de regering weten of het waar is dat het voorgenomen verbod op gezichtsbedekkende kleding een algemeen, objectief en neutraal karakter heeft en zich dan ook niet specifiek richt tegen gezichtsbedekkende kleding gedragen uit religieuze inspiratie of motivatie en er ook niet toe strekt om leden van één bepaalde religieuze groepering in hun godsdienstvrijheid te beperken? En dat om deze reden dit de toets van artikel 9 EVRM ruimschoots kan doorstaan? Kan de regering voorts aangeven of het zij voorliggend wetsvoorstel op een soortgelijke wijze beoordeelt, nu dit wetsvoorstel ziet op een algeheel verbod op het onverdoofd slachten en er niet toe strekt leden van een bepaalde godsdienstige groepering in hun vrijheden te beperken? Zo nee, waarom niet?

In het arrest Refah Partisi heeft het Europese Hof voor de Rechten van de Mens te kennen gegeven dat de staat in een democratische samenleving het recht heeft om de vrijheid om een godsdienst te manifesteren, aan banden kan leggen, als de uitoefening van dat recht botst met de noodzaak om de openbare orde of openbare veiligheid alsmede de rechten en vrijheden van anderen te beschermen.² Het lid van de PvdD-fractie wil weten hoe de regering deze conclusie in relatie tot voorliggend wetsvoorstel beoordeelt.

Huidige situatie en export van vlees

Het lid van de PvdD-fractie vraagt aan de regering of het waar is dat in Nederland geproduceerd halal vlees in veel gevallen afkomstig is van verdoofde slacht? Zo ja, kan zij een duiding geven van de percentages en als dat niet het geval is, kan de regering dan aangeven waarom de Nederlandse overheid kennelijk weinig inzicht heeft in omvang en aard van religieuze slachtmethoden?

Kan de regering daarnaast aangeven hoeveel van het vlees afkomstig van in Nederland onverdoofd geslachte dieren geëxporteerd wordt? Zo nee, waarom heeft de regering hier geen inzicht in en hoe verhoudt zich dit tot de eerder wettelijk verplichte behoefteverklaring die gericht was op inperking van het aantal gevallen van onverdoofde slacht in afwijking van de hoofdregel dat dieren verdoofd dienen te worden voorafgaand aan de slacht, zo vraagt dit lid.

¹ Advies van mr. G.J. Wiarda, Kamerstukken II, 1986–87, 19 991, nr. 1.

² EHRM 13 februari 2003, nrs. 41340/98, 41342/98, 41343/98 en 41344/98 (Refah Partisi e.a. v. Turkey).

Relatie tot godsdienstvrijheid

Het lid van de PvdD-fractie vraagt de regering om aan te geven hoe zij het uitgangspunt van artikel 6 van de Grondwet, dat ieder het recht heeft zijn godsdienst te belijden, «behoudens ieders verantwoordelijkheid voor de wet» ziet in relatie tot de hoofdlijn van de Gezondheids- en welzijnswet voor dieren en van de Wet dieren die bedwelming voorafgaand aan de slacht als algemene regel hanteert?

Inwerkintreding wetsvoorstel

Zou de regering aan het lid van de PvdD-fractie aan kunnen geven of zij bereid is voorliggend wetsvoorstel in werking te laten treden wanneer de volksvertegenwoordiging met het voorstel instemt? Zo nee, waarom niet en welke factoren zijn op de beslissing van de regering van invloed? Hoe verhouden deze overwegingen zich tot inperking van religieuze tradities die voortvloeien uit het verbod op gezichtsbedekkende kleding? De leden van de vaste commissie voor Economische Zaken, Landbouw en Innovatie zien de antwoorden van de initiatiefneemster en van de regering op bovenstaande vragen met belangstelling tegemoet.

De voorzitter van de vaste commissie voor Economische Zaken,
Landbouw en Innovatie,
Kneppers-Heynert

De griffier van de vaste commissie voor Economische Zaken, Landbouw
en Innovatie,
De Boer